

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון של"ז, פר' תצוה תשפ"ו

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

ציצית לא מהודרת שהתערבה

לשמה (כ"כ ארצות החיים סימן יד ארץ יהודה סק"ב; משכנות יעקב מהדורה חדשה או"ח סימן כא). מדבריו עולה שבדיעבד, כשתלה ולא אמר בפה, אפשר לסמוך על הפוסקים המכשירים את הציצית במקרה כזה.

ועוד יש להוסיף, כי בטווייה מצאנו (סימן יא משנה ברורה ס"ק ה) שאם נמסרה לו ערמת צמר לטוות, ואמר בתחילה טווייה הערמה שהוא טווה לשם מצוה, הרי זה חל על כל הערמה, ולכן אפילו לא אמר למחרת לשם מצוה כשר, שכל העושה על דעת הראשונה עושה. ועוד כתב (שם ס"ק טו) שאם הטווייה הייתה לשמה, ושכח בשזירה לומר לשמה כשר, ובביאור הלכה (שם ד"ה לשמן) כתב דהראיה לכך היא מקרבן, שאם השחיטה נעשתה לשמה מועיל ה'לשמה' גם לקבלת הדם, אע"פ שהן שתי מלאכות נפרדות.

ולפי זה לכאורה מאחר והפועל בתחילת היום זכר לומר על הטלת הציצית לשם מצוה, על אף ששכח לאחר מכאן לומר, יש לומר שכל העושה על דעת הראשונה הוא עושה. אלא שלגבי תליית ציציות כתב בביאור הלכה (סימן יד ד"ה בלא כוונה) לחדש, שאם בשלושת הציציות האחרונות שכח לומר לשם מצווה, ובראשונה זכר לומר לשמה, הכל כשר, לפי שכל העושה על דעת הראשונה הוא עושה. והביא את הראיה מקרבן, וכתב שאין לדחות שבקרבן כל המלאכות בגדר מצוה אחת, שהרי גם בציצית כל הציציות מצוה אחת. ומשמע מדבריו שבהטלת ציצית בבגד אחר שהיא מצווה אחרת צריכים כוונה מחודשת, ולא מועילה הכוונה הראשונה שבציצית הקודמת. וצ"ע. ועוד יש לחלק בין ציציות ובדים שעמדו לפניו בשעה שאמר בתחילת היום לשם מצוה, ובין ציציות ובדים חדשים שלא היו לפניו באותה שעה, וכשם שאם יביאו לפניו ערמה חדשה של צמר לטווייה, הרי לא יועיל מה שאמר לשם מצוה על הערמה הישנה (וראה פסקי תשובות סימן יא סק"ה).

מחיר ציצית שאינה מהודרת

באופן זה, שכשרות הציצית לכתחילה אינה ברורה, אין בעל הבית רשאי למכור ציצית זו במחיר רגיל של ציצית 'לכתחילה', אף שעל פי ההלכה מותר לברך עליה. מכיון שהכשר ציצית זו מתבסס רק על צירוף שיטות של כמה פוסקים, אין ערכה כערך ציצית המהודרת לכתחילה. סיפור דומה מצאנו בשו"ת חתם סופר (אורח חיים סוף סימן סה) שדן ביין שהותר רק בהפסד

שיבינו מה שיעשו, ולקמן (שמות לא ב) רימז להבנה המתבקשת במעשה המשכן: יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ, והענין כי המשכן ירמוז באלו, והוא היודע ומבין סודו.

וכבר מצאנו בירושלמי (יומא פרק ג הלכה ו) מחלוקת בין חכמים לרבן שמעון בן גמליאל בעניין בגדי כהונה אם עשייתם צריכים כוונה, ואמרו שם שנחלקו גם לגבי תפילין אם צריך לעבד את העור לשמה. הרמב"ן (מלחמות ה', סוכה ד: מדה"ר) האריך בדינים אלו והסיק שבדרך כלל לא צריך עשייה לשמה, אלא רק במקום שהתורה גילתה זאת במפורש, כמו בציצית שנאמר בה (דברים כב יב) 'גדילים תעשה לך' - לשם חובך (סוכה ט).

בהבנת מהות וגדר דין 'עשייה לשמה' יש השלכות מעשיות לשאלה הנידונה, כפי שיפורט להלן.

בעניין הציצית עצמה, ההלכה היא (אורח חיים סימן יא סעיף א-ב) שחוט הציצית צריכים שיהיו טוויים ושזורים לשמן, אבל לגבי תליית הציצית בבגד נחלקו הפוסקים, דעת הרמב"ם (ציצית פרק א הלכה יב) שבתלית הציציות לא נאמר דין לשמה, ודעת הרא"ש (הלכות ציצית סימן יד) שגם בהם יש דין לשמה, וההלכה היא (סימן יד סעיף ב) שאם יהודי תלה ציציות בבגד בלי כוונה, ואין ציציות אחרות להכשיר את הבגד, אפשר לסמוך בדיעבד על שיטת הרמב"ם המכשיר, אך אין לברך עליהן.

"לשמה" פירושו שיאמר בתחילת העשייה שעושה זאת לשם ציצית, כפי שמצאנו (שם סימן יא סעיף א) לגבי טווייה שצריכה להיות לשמה, שיאמר בתחילת הטווייה שעושה כן לשם מצוות ציצית.

הביאור הלכה (סימן יד שם ד"ה בלא כוונה) דן באדם שחשב במחשבתו שיהיה לשמה אך לא אמר זאת בפה, וכתב שנראה שיכול לברך על ציצית כזו, כי אף שלגבי טווייה הניח במשנה ברורה (סימן יא ס"ק ד) את הדין בצריך עיון אם מועילה מחשבה לשמה, כאן מותר מדין ספק ספיקא: ספק אם ההלכה היא שמשפיקה מחשבה, וספק אם ההלכה כרמב"ם שאינו מצריך כלל תלייה לשמה. בנוסף, טוויית חוטים בסתמא אינה נחשבת לשם ציצית, שהרי אפשר שטווה את החוטים עבור בגד אחר, מה שאין כן תליית החוטים שהיא בוודאי לשם מצווה וסתמא היא

מ עשה במפעל 'ציציות מאיר' בני ברק, מפעל ותיק שהוקם על ידי ר' מאיר זילברשטיין זצ"ל לפני כשישים שנה. המפעל ידוע בהקפדה יתרה על כל חומרות והידורי ההלכה בעשיית ציציות, ומשווק את תוצרתו לחנויות יודאיקה מובחרות ברחבי הארץ.

ר' משה הירש פרידמן, מנהל המפעל כיום, מקפיד להדריך כל עובד חדש בכל פרטי ההלכה והחומרות. אחד מעובדי המפעל הוותיקים, ר' שמואל לייב גרינבוים, עובד במפעל כבר חמש-עשרה שנה בתליית הציציות. הוא מקפיד לומר בפה מלא 'לשם מצוות ציצית' לפני תליית כל ציצית, כשיטת הפוסקים המחמירים שגם התלייה צריכה להיות לשמה, והכוונה בדיבור ולא רק במחשבה.

יום אחד, לאחר לילה של שמירת חולים, הגיע ר' שמואל לייב עייף במיוחד לעבודה. באותו יום, מתוך עייפותו, שכח לומר 'לשם מצוות ציצית' לפני תליית אחת הציציות. הציצית הזו התערבבה עם ארבעים ציציות אחרות שנעשו כהלכתן בהידור מלא.

מנהל המפעל פנה עם השאלות הבאות: האם הציצית שנעשתה ללא אמירת 'לשם מצוות ציצית' (שהיא פחות מהודרת אך עדיין כשרה) בטלה ברוב של ארבעים הציציות המהודרות, ומותר למכור את כולן במחיר של ציציות מהודרות? או שמא אין כאן דין ביטול ברוב, ואם כן יש להוריד את מחיר כל הארבעים ואחת הציציות למחיר של ציציות שאינן מהודרות? ואם כן, נשאלת שאלה נוספת האם יש לחייב את ר' שמואל לייב בהפרש המחירים בין ציצית מהודרת לציצית שאינה מהודרת? ואולי אף להפחית ממשכורתו החודשית בהתאם לרמת ההידור הנמוכה יותר של הציציות שייצר באותו יום?

תשובה

תליית ציצית לשמה

בפרשת תצוה נאמר (שמות כב-ג): 'ועשית בגדי קודש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת ואתה תדבר אל כל חכמי לב אשר מלאותיו רוח חכמה ועשו את בגדי אהרן'. הרמב"ן (שם) כתב לבאר כי מה שצריכים 'חכמי לב' משום שבגדי הכהונה צריכים להיעשות לשמה. ו'רוח חכמה' כדי

מרוכה, וכתב שבמקרה כזה ההיתר הוא רק לבעל היין ובני ביתו בגלל ההפסד, אבל אחרים אין להם סיבה לקנות ממנו לכתחילה, וקרוב לוודאי שחייב להודיע להם, ואם לא הודיע ומכר סתם, יתכן שזה נחשב מום במקח והמכירה בטלה. כמו כן בנידון שלנו, נראה שציצית שאינה מהודרת אלא רק בצירוף דעות הפוסקים היא מקח טעות והמכירה בטלה, שהרי ציצית זו ערכה נמוך מערך ציצית שאין עליה שום שאלה, ולכן ודאי שאסור למכור אותה כציצית מהודרת ללא פקפוק.

בצמח צדק (ליובאוויטש או"ח סימן ב) דן אודות נשים שטוות במחשבת לשמה אך אינן אומרות זאת בפיהן, וכתב שהגם שלכתחילה יש לנשים להזכיר 'לשמה' בפיהן, בדיעבד שלא הזכירו כשר הדבר לקנות מהן לכתחילה. ולדבריו כל שכן בנידון דידן שעצם החיוב לתלות את הגדילים לשמה עומד במחלוקת הפוסקים, שמותר לקנות אפילו לכתחילה. אלא שאע"פ שמותר לקוחות לקנות גם לכתחילה, ציבור הקונים כיום נוהגים סלסול בעצמם לקנות רק ציצית שאין עליה שום צירוף של קולא, וכיון שבציצית זו יש צרפי קולא, נמצא שיש בדבר מקח טעות, שהרי אין דעתם לקנות ציציות אלו. וגם גזל יש בידי המוכר היות שמחיר הציצית שנעשתה בלי אמירת 'לשמה' נמוך ממחיר ציצית שנעשתה בהידור מלא לכתחילה.

מעתה יש לדון בדין כל החבילה שהציצית התערבבה בה, האם מותר למכור את כולן במחיר המלא כאשר ציצית אחת מהן אינה מהודרת לפי מחשבת הקונה.

ביטול ברוב להחשיב המיעוט

קיימא לן (יורה דעה סימן קט סעיף א) שמן התורה אחד בטל בשניים, כלומר, אם היו לאדם שתי חתיכות בשר כשרות וחתיכה אחת טריפה שהתערבו ביניהן ואינן ניכרות, מן התורה חתיכת האיסור מתבטלת ברוב חתיכות ההיתר שעמה. אמנם אם חתיכת האיסור היא מסוג אחר מחתיכות ההיתר, אסור מדרבנן מחשש שמא יבשלו אותן יחד וטעם חתיכת האיסור יהיה ניכר. אולם כל זה נאמר באיסור שמתבטל בהיתר, שבו אנו אומרים שהביטול מסיר את הפסול שיש במיעוט. אבל לגבי מעלה החסרה למיעוט, יתכן שהרוב לא יועיל להשלים את החסר למיעוט. כך בנידון שלנו, שחסר דין 'לשמה' בתלית הציצית, יתכן שהתערובת עם ציציות אחרות לא תועיל לציצית זו להיחשב כאילו נעשתה גם היא לשמה. אם כן, בחבילה זו מעורבת ציצית שלא נעשתה לשמה בהידור, והיא נשארת בחוסר הידורה, ומניין שלא יצטרך להודיע לקונים שיש כאן ציצית אחת שאינה מהודרת כהלכתה, ונמצא שיוּרד מחיר שוויו כל החבילה.

בשו"ת רבי עקיבא איגר (בהוצאת מכון המאור הוא בחלק ד אורח חיים סימן סג) כתב שחוט צמר שלא נטווה לשם ציצית ונתערב בשלושה חוטים שנטוו לשמה, ודאי שאינו יוצא בזה ידי ציצית. וכן בחמישה שנתערבו קרבנות פסחיהם ונמצא באחד מהם יבלת, ודאי שאין אומרים שכיוון שהפסחיהם היו מעורבים, נתבטל הפסח שיש בו מום ונעשו כולם פסחים כשרים. וכן דעת העונג יום טוב (סימן ד), דברי מלכיאל (חלק ב סימן מו ס"ק יג) ואחיעזר (חלק ב סימן טו אות ב).

אולם בהגהות רבי עקיבא איגר על דין טווייה לשמה (סימן יא) כתב שחוטים שלא נטוו לשמה

שהתערבו בחוטים שנטוו לשמה, דינם כדין סכך פסול שנתערב בסכך כשר, שקיימא לן (סימן תרכו סעיף א) שאם הרוב סכך כשר הרי הוא בטל. ורואים שכאן סכך שמועיל ביטול להחיל חלות הרוב על המיעוט. וכבר הקשה סתירה זו בשו"ת שבט הלוי (חלק ג סימן ט).

וכן מצאנו בפרי מגדים (משבצות זהב סימן תרכו סק"ב) שהביא שביטול אינו מועיל לאתרוג כשר בתוך אתרוגים פסולים מאכילה, וביאר הטעם משום שגם אחרי הביטול לא חזרו הפסולים שמעורבים להיחשב 'לכס', ובאתרוג צריכים לקחת מן הראוי לכס. וכתב שלערב ציצית פסולה שטווה גוי יחד עם ציצית של היתר, תלוי בטעם שמותר לבטל סכך של איסור בהיתר לכתחילה, שלטעם שסכך פסול אינו חפצא איסור אלא שאינו סוכה כשרה ולכן מותר לבטלו לכתחילה, הוא הדין שציצית שעשה גוי אינה חפצא דאיסורא, אלא שאין יוצאים בה ידי חובת המצוה. ועוד כתב כי לשיטת שהאיסור לבטל איסור לכתחילה הוא מדאורייתא, צריך עיון שמא גם לצורך קיום מצוות ציצית אין היתר לבטל את הטוויה של הגוי. ומשמע מעצם מה שדן באיסור לבטל לכתחילה את הטוויה של הגוי, שמצד הביטול עצמו ודאי שמועיל. ואם כן, לפי זה בנידון שלנו יחשב כאילו נתבטל.

אין למכור במחיר מהודרת

העולה מזה שדין כשרות חבילת הציציות תלוי במחלוקת הפוסקים אם דין רוב מועיל במקרה כזה לעניין זה שתיחשב הציצית כציצית כשרה. ומאחר שהדבר תלוי במחלוקת, נמצא שאין המוכר רשאי למכור את החבילה כולה במחיר של ציציות מהודרות, כיוון שסוף סוף הדבר תלוי במחלוקת, והלקוחות מקפידים. וגם בדיעבד אם עבר ומכרן לא יכול המוכר לטעון שסומך על הסוברים שנתבטל ואם כן דין הציצית כמהודר לכתחילה, שהרי אינו רשאי למכור במחיר היוקר ולהוציא ממון מלקוחות כמחיר היקר, כאשר כשרות הציצית עומדת במחלוקת האחרונים.

[ויש להסתפק באופן שאבדה ציצית אחת מן הציציות, שהדין שהוא שהכל מותר, כי קיימא לן (יורה דעה סימן קי סעיף ז) שבדרבנן אם אבד אחד מן התערובות הכל מותר ותולים שהאיסור אבד, רק שאין לאבדה בידיים, האם באופן זה מותר למכור. ובזמנינו נראה שלאותם המהדרים ונוהגים סלסול ומידת חסידות שלא לאכול גם מתערובת שאבד אחד מהם, גם בציצית אם מכר באופן זה הדבר נחשב למקח טעות, שהרי דעת הקונים לנהוג מנהג חסידות בנושא זה].

הפועל פטור מתשלום

ואולם לא יוכל המוכר לתבוע את הפועל על ירידת ערך כלל הציציות, כיון שהפועל לא עשה כן בידיים, ולא היה אלא גרמא, וגרמא בניזקין פטור.

ואף לדעת הפוסקים (נתיבות המשפט סימן קפג סק"א ע"פ ביאור הריטב"א ב"מ

עג): שפועל חייב לשלם גם על נזקי גרמא ומניעת רווח, וטעמם משום שיש אומדנא שקיבלו עליהם שלא להזיק זה לזה ואם זיקו ישלמו על כל נזק. יש מקום לחלק, כי האומדנא היא באופן שבאמת ראוי לחייב את הפועל שפגע ממש, אבל עובר מפעל ציציות שזכר כל השנים לומר בכל פעם 'לשם מצוות ציצית' ואירע פעם אחת ששכח מלומר, הרי זו טעות אנושית ביותר, ואין אומדנא שבעל הבית התכוון לחייבו לשלם באופן זה. ועוד שהרי גם בלאו הכי דעת פוסקים אחרים (ע"פ ביאור שאר הראשונים ב"מ שם) שגם פועל פטור על נזקי גרמא ומניעת רווח, והרי קיימא לן המוציא מחבירו עליו הראיה, ולכן המוכר לא יכול לחייב את הפועל לשלם.

אמנם הגם שגרמא בניזקין פטור היינו בדיני אדם, אבל בדיני שמים חייב לשלם. ולכן על הפועל להציע תשלום לבעל המפעל. ולאידך גיסא על בעל המפעל שלא לתבוע מן הפועל שהשתדל במלאכתו כראוי, ורק באופן חד פעמי שכת, ואדרבה ראוי לו לשלם לפועל אפילו שכת מלאכתו של אותה שעה. וכמבואר כל זה בגמרא (בבא מציעא פג). שפועליו של רבה בר בר חנה שברו לו חבית יין, והוא גבה מהם את הנזק, הפועלים תבעו אותו לבית הדין של רב, שהורה לו להחזיר להם את הגביה, שאל רבה בר בר חנה, הכי כך הוא הדין, אמר לו רב, אכן ראוי להחזיר להם כמו שנאמר (משלי ב כ) 'למען תלך בדרך טובים'. שבו הפועלים ותבעו שכר מלאכתם שהם עניים ועסקו במלאכה כל אותו היום, אמר לו רב לך ושלם להם שכרם, תמה רבה וכי כך הוא הדין, השיב לו רב, אכן 'ארחות צדיקים תשמר' (שם).

רבי יאיר חיים בכרך בעל מחבר ספר 'חיות יאיר' כתב (סימן קסט) להציע למארח לתבוע אורח שלא נזהר ושרף את ביתו, שאם הוא שומע או שיתבע ממנו על כך, אך לא כדי לגבות את הממון, אלא רק כדי שפעם אחרת יזהר במעשיו. והביא דוגמא לרעיון זה, מעשיר ונדיב שתבע את שפחתו על שלא נזהרה באש והתפשטה לשריפה, וכל השומעים תמהו על התובע שנטפל עם שפחתו העניה, כי הוא איש מכובד ונדיב כידוע, עד כי הדיין עצמו שאלו על זה, והשיב כי חלילה לו לבקש ממנה דבר, רק להפחידה להבא שתזהר בזה ותשמר מלעשות הזיקות באבדון ושבירת כלים. הרי לנו כי מגונה הדבר לתבוע מפועל עני שהזיק בשוגג, הגם שלא נזהר במעשיו אחרי הזהרות רבות וגרם לשריפה. ומכאן מקור למעסיקים למחול לעובדיהם על נזקיהם, ולא לבא עמם בשורת הדין.

וראה בשולחן ערוך הרב (שאלה ושכירות סעיף יט) שכתב: וכל כיוצא בזה בענין שחייב לשלם מן הדין, מצוה על בעל הבית להיכנס עמו לפנים משורת הדין ולמחול לו, שנאמר 'למען תלך בדרך טובים'. ואם עני הוא ואין לו מה יאכל, מצוה ליתן לו שכרו, שנאמר 'ארחות צדיקים תשמור', וזו היא אורח צדיקים לשמור דרך ה' לעשות צדקה ומשפט לפנים משורת הדין.

